

her zaman yıkmamış (Hâkimler, 2/2), hatta kendileri de Yahve'ye yüksek yerlerde tapınmışlardır (I. Samuel, 9/12-14; I. Krallar, 3/2-5). Diğer taraftan yahudilerin dinî tarihlerinde cereyan eden bazı olaylar sebebiyle çeşitli dağlar diğerlerine göre ayrı bir önem kazanmış, saygı ve tâzime konu olmuştur. Bunların başında Sînâ dağı gelmektedir.

Nablus'un güneyinde yer alan ve bugün Cebelüssümerâ denilen Gerizim dağı da Sâmirîler'ce kutsal kabul edilmektedir. Tevrat'ta Hz. Mûsâ kavmine arz-ı mev'ûd'a girdiklerinde bereketi Gerizim dağına, lâneti Ebal dağına koymalarını vasiyet etmiş (Tesniye, 11/26-29), Yeşu da bunu yerine getirmiştir (Yeşu, 8/33-35). Şimeon, Levi, Yahuda, İssakar, Yûsuf ve Benyamin sıbtları, yine Mûsâ'nın tâlimatı doğrultusunda bu dağa yerleşmişlerdir (Tesniye, 27/11-12). Büyük İskender döneminde veya daha önce Sâmirîler, Kudûs'teki Süleyman Mâbedi'ne nazîre olmak üzere Gerizim dağı üzerine bir mâbed inşa etmişler, bu mâbed Sâmirîler'in hem millî hem de dinî merkezi olmuştur. Hz. İsa ile Sâmiriye'de karşılaşan kadının, "Atalarımız bu dağda tapındılar ve siz, tapınılması gereken yer Yerusâlim'dedir, dersiniz" (Yuhanna, 4/20) şeklindeki sözü de bunu teyit etmektedir.

Tevrat'a göre Seir dağı önce Horiler'in, daha sonra da Esavoğulları'nın oturduğu yerdir (Tesniye, 2/12). Yine Tevrat'ta, "Rab Sînâ'dan geldi ve onlara Seir'den doğdu; Paran dağından parladı" (Tesniye, 33/2) ifadesi yer alır. "Rabbin parladığı" Paran dağının Fârân dağı olduğu ve Mekke'de bulunduğu söylenir (bk. FÂRÂN).

Siyon, üzerinde Kudûs'ün yükseldiği tepelerden birinin adıdır. Kudûs'ün daha önceki halkı olan Yebusiler'in bir kalesinin bulunduğu bu tepe Hz. Dâvûd tarafından zaptedilmiş, bundan dolayı buraya "Dâvûd şehri" denilmiştir (II. Samuel, 5/7). Hz. Dâvûd ahid sandığı'nı bu şehre nakletmiş, ondan sonra da burası kutsal sayılmıştır. Hz. Süleyman'ın mâbedi inşa ettiği Moriya tepesi de aynı yerdedir. Mâbedin inşası ile ahid sandığının mâbede naklinden sonra Siyon adı mâbedi ifade eder olmuştur. Aynı adı taşıyan yarımadanın güneyinde bulunan Sînâ dağı, Tanrı ile kırk günlük buluşması sonunda Hz. Mûsâ'ya şeriatın (Tevrat) verildiği yerdir (Çıkış, 19/11, 18, 20). Bu dağa Ahd-i Atîk'te Horeb adı da verilir (Çıkış, 17/6; 33/6; Tesniye, 1/2, 6, 19; 4/10). Hz. Mûsâ Medyen'den dönüşün-

de Tanrı ilk defa kendisine bu dağda hitap etmiş (Çıkış, 3/1), İsrâiloğulları'nı Mısır'dan çıkardıktan üç ay sonra ulaştıkları bu dağda, başta on emir olmak üzere (Çıkış, 20/1-17) diğer dinî hükümler (Çıkış, 20/18-Sayılar, 10) bildirilmiş, Tanrı o dağa inmiştir (Çıkış, 17/6; 19/11, 16-18). Bu dağa aynı zamanda "Tanrı'nın dağı" da denilmektedir (Çıkış, 3/1; 4/27; 18/5; 24/13; I. Krallar, 19/8). Ahd-i Atîk'te bir de "Tanrı'nın dağları" ifadesi yer almaktadır (Mezmurlar, 36/7).

Kur'an'da Nûh'un gemisinin indiği yerin Cûdî dağı olduğu bildirildiği halde Tevrat'ta bu yer Ararat dağları diye adlandırılmaktadır. Ararat dağları Batı'lar'ca Ağrı dağı olarak kabul edilmekte ve Ermeniler'ce Ağrı dağı kutsal sayılmaktadır (bk. AĞRI DAĞI).

Hristiyanlık'ta da kutsal kabul edilen dağlar vardır. Hz. İsa'nın dua için inzivaya çekildiği (Matta, 14/23), "dağ vaazı" da denilen meşhur nutkunu irat ettiği (Matta, 5), havârilere gözleri önünde görünümünün değiştiği, yüzünün güneş gibi parladığı ve esvabının ışık gibi ak olduğu dağ (Matta, 17/1-2), insanların gözü önünde semaya çıktığı Zeytinlik dağı aynı şekilde kutsal kabul edilen dağlardandır.

Kur'an-ı Kerim'de dağların, yeryüzünün kakırları olarak (en-Nebe' 78/7) sapasağlam çakılıp (en-Nâziât 79/32) dikildikleri (Gâşiye 88/19), Allah'ın insanlar için dağlarda oturulacak barınaklar yaptığı (en-Nahl 16/81), Semûd kavminin dağlarda evler yonttuğu (el-A'râf 7/74; el-Hicr 15/82; eş-Şuarâ 26/149), ilâhî emanetin dağlara verildiği, ancak dağların bunu kabul etmediği (el-Ahzâb 33/72), dağların Allah'ı tesbih ettikleri (el-Hac 22/18) ve Hz. Dâvûd'un Allah'ı tesbihine katıldıkları (el-Enbiyâ 21/79; Sebe' 34/10; Sâd 38/18), kıyamet gününde dağların yürütüleceği (el-Kehf 18/47; et-Tûr 52/10; el-Vâkıa 56/5; el-Hâkka 69/14; el-Meâric 70/9; el-Müzzemmil 73/14; el-Mürselât 77/10; en-Nebe' 78/20; et-Tekvîr 81/3; el-Kâria 101/5) ve ufalanıp savrulacağı (Tâhâ 20/105) bildirilmektedir.

Kur'an'da dağ karşılığı kullanılan *cebel-cibâl* kelimesinin yanında yine aynı anlama gelen, fakat sadece Sînâ dağı için kullanılan "tûr" kelimesi de mevcuttur. Allah Tûrisînâ'ya yemin etmektedir (et-Tûr 52/1; et-Tîn 95/2). Hz. Mûsâ'nın Allah'ı görmek istemesi üzerine Allah bu dağa tecelli etmiş ve dağ parçalanmıştır (el-A'râf 7/143). Allah Hz. Mûsâ'ya Tûr'un sağ tarafından seslenmiş (Meryem 19/

52; Tâhâ 20/80; el-Kasas 28/29, 46), İsrâiloğulları'ndan söz alınması sebebiyle üzerlerine Tûr kaldırılmış (el-Bakara 2/63, 93; en-Nisâ 4/154; el-A'râf 7/171), Tûrisînâ'da yetişen ağaç methedilmiştir (el-Mû'minûn 23/20).

Diğer taraftan Hz. Peygamber'in, kendisine vahiy gelmeden önce ibadet ve tefekkürle vakit geçirdiği ve ilk vahyin geldiği mağaranın bulunduğu Hira dağı da müslümanlara göre kutsaldır. Rivayete göre Hz. Peygamber, yanında ashabından bir grup olduğu halde bu dağın üstüne çıkmış, o sırada dağ sallanınca, "Ey Hira sakın! Zira üzerinde nebî veya siddîk veya şehid bulunmaktadır" (*Müşned*, V, 346) demiştir. Buna benzer bir rivayet de Uhud dağı için nakledilir (*Müşned*, III, 112; IV, 274, 275; VI, 17; Müslim, "Züh'd", 73; Ebû Dâvûd, "Büyû", 29). Hz. Peygamber Uhud dağını işaret ederek şöyle demiştir: "Bu dağ bizi sever, biz de onu severiz" (Buhârî, "İ'tisâm", 16, "Cihâd", 71, 74, "E't'ime", 28, "Zekât", 54, "Enbiyâ", 10). Hac farzasının temel rükunlerinden biri olan vakfenin ifa edildiği Arafat dağı da kutsaldır. Arafat ve Müzdelife, Hz. Âdem ile Havvâ'nın cennetten yeryüzüne indirildiklerinde ilk karşılaşmaları yer olarak da kabul edilir (Yâkût, IV, 104-105).

İslâm'da bazı dağların çeşitli sebeplerle ayrı bir tâzime konu oluşu, sadece oralarda cereyan eden dinî olaylarla ilgili olup hiçbir zaman dağlara tanrısal bir hüviyet atfedilmemiş ve buralar tapınma konusu yapılmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Müşned, III, 112; IV, 274, 275; V, 346; VI, 17; Buhârî, "İ'tisâm", 16, "Cihâd", 71, 74, "E't'ime", 28, "Zekât", 54, "Enbiyâ", 10; Müslim, "Züh'd", 73; Ebû Dâvûd, "Büyû", 29; Yâkût, *Mu'cemû'l-büldân*, IV, 104-105; A. Legendre, "Montagne", *DB*, IV/2, s. 1254-1258; M. Eliade, *Traité d'histoire des religions*, Paris 1949, s. 321-324; a.mlf., *Le Sacré et le profane*, Paris 1965, s. 35-39; a.mlf., *Histoire des croyances et des idées religieuses*, Paris 1984, III, 276-277; J. Chevalier — A. Geheerbrant, "Montagne", *Dictionnaire des Symboles*, Paris 1969, s. 645-649; G. Van der Leeuw, *La Religion*, Paris 1970, s. 43-44; *NDB*, s. 510; W. L. Reed, "Mount, Mountain", *IDB*, II, 452; G. E. Wright, "Sinai, Mount", a.e., III, 376-378; Diana L. Eck, "Mountains", *ER*, X, 130-134.

ÖMER FARUK HARMAN

Eski Türkler'de Dağ Kültü. Ortadoğu ve özellikle Asya kavimlerinde, bu arada çeşitli Türk boylarında mevcut dağ kültürü ilgili klasik kaynaklarda hayli zengin malzeme mevcuttur. Çin, Bizans ve Arap kökenli bu kaynaklardan çıkan

DAĞ

sonuca göre Orta Asya'da Türkler'in yaşadıkları hemen her bölgede mutlaka dağ kültü bulunmaktadır. Buralardaki dağların çoğu, Türkçe'de "mukaddes, büyük ata, büyük kağan" anlamına gelen Han Tanrı, Buzağ Ata, Bayın Ula vb. isimler taşımaktadır. Her boyun, her oymağın kendine mahsus bir kutsal dağı olduğu gibi bunlardan oluşan birliklerin de ortak kutsal dağları bulunuyordu. Meselâ Han-Yoan dağı, Hunlar'ın her yıl üzerinde Gök Tanrı'ya kurban kestikleri mukaddes bir dağdı. Hunlar Çinliler'le yaptıkları başarılı anlaşmaları Hun dağı denilen başka bir kutsal dağda kutluyorlardı. Han Tanrı'nın ikamet ettiği Tanrıdağları da (Tien Şan) kutsaldı. VII. yüzyılda Göktürkler dahil bütün Türk boyları Ötüken adındaki ormanlarla kaplı dağı mukaddes biliyorlardı; hakanın çadırı burada bulunuyordu. "Ülkenin koruyucu ruhu" anlamında Budun İnli adını taşıyan ve Ötüken'in batısında bulunan bir başka dağ da aynı şekilde kutsal sayılıyordu. Bunlardan başka Göktürkler'in İdik Baş, Tamag İduk adında iki kutsal dağı daha mevcut olup İduk Yer-Su adıyla takdis ediliyorlardı.

Meşhur İslâm coğrafyacılarından Gerdizî, Çiğiller'in ülkelerindeki bir dağı takdis ettiklerini, yeminlerini onun üstüne yaptıklarını ve Tanrı'nın bu dağ üzerinde bulunduğuna inandıklarını söyler. XI. yüzyılda Kâşgarlı Mahmud da putperest (şamanist ve Budist) Türkler'in tabiatla gördükleri her ulu varlığı, bu arada özellikle yüce dağları ve tepeleri devamlı takdis ve bunlara secde ettiklerini yazar. XII. yüzyıla ait yazarı meçhul Arapça bir coğrafya kaynağında ise Uygurlar'ın yüksek bir dağa dua edip kurban kestikleri ve her yıl bunu tekrarladıkları kaydedilmektedir.

Dağ kültünün XIII. yüzyılda Moğollar'da da mevcut olduğu görülmektedir. Eski bir Moğol rivayetine göre Cengiz Han, bir savaşta başı sıkışınca düşmanlarından kurtulmak için Burkan Haldun adındaki dağa sığınmış ve kurtulmuştu. Buna şükran olarak dağa kurban sunan Cengiz Han, bundan böyle bu uygulamanın devam ettirilmesini istemişti. Moğollar'daki Burkan Haldun dağ kültünün böyle teşekkül ettiği anlaşılmaktadır. Bu şekilde takdis edilen dağların isimleri hem Türkler hem de Moğollar arasında günlük konuşmalarda kesinlikle anılmaz, onun yerine Kayırkan, Boğda, Öndür gibi genel adlar kullanılırdı.

Eski Türkler ve Moğollar'daki bu dağ kültünün zamanımızda Altay kavimle-

rinde de bulunduğu, dolayısıyla aynı çağrafi sahada yüzyıllar boyunca kuvvetli bir şekilde devam edegeldiği görülmektedir. Katanov, Anohin ve Harva gibi çağdaş araştırmacılar, buralardaki Türk topluluklarında yaşayan dağ kültürleri hakkında bilgi ve müşahedelerini bize aktarmaktadırlar. Onların verdiği bilgilere göre günümüzde Altaylar'daki dağ kültü gelişerek göğün bizzat kendisinde bulunan ve ilâhların mekânı olan kozmik bir dağ inancını doğurmuştur. Altaylı Tatarlar'a göre Tanrı Bayülgen yaldızlı semavi bir dağın üstünde oturmaktadır. Yakutlar'da ise yine ilâhların ikametgâhı olan -Eski Yunanlılar'daki Olimpos gibi- kozmik bir dağın varlığına inanılmaktadır.

Bütün bu inançların gereği olarak Altaylar'da oturan çeşitli Türk kavimleri arasında bu dağlara kurbanlar sunmakta, takdis âyinleri yapılmaktadır. Başkırtlar'ın da Ural dağlarını takdis ettikleri gözlenmiştir. Meselâ bunlar içinde Tura Tav (dağ) denileni çok kutsaldı ve adak adayıp kurban kesmeden bu dağa kesinlikle çıkılmazdı. Abdülkadir İnan, Kazan Türkleri'nde de Hocalar Tavı denilen kutsal bir dağın bulunduğunu, burada bazı kurbanlı âyin ve merasimlerin yapıldığını bildirmektedir. Kazan Türkleri, Hocalar Tavı'nın yüksek bir bölümünü Arafat, diğer bazı kesimlerini de Ebû Kubeys ve Mina diye adlandırmışlardır. Dinler tarihi ve din sosyolojisi açısından ilginç olan bu durum, Anadolu'da Hacıbektaş ilçesinde Hacı Bektâş-ı Veli'nin tekkesine yakın yüksekçe bir tepe için de söz konusudur. Zira bu tepenin adı da Arafat dağıdır. Bu örnekler, müslüman olduktan sonra Türkler'in belirli ölçüde diğer inançlarında olduğu gibi dağ kültüyle ilgili inançlarını da takdis ettikleri yerlere İslâm'ın doğduğu coğrafyadaki dağ adlarını vererek bir anlamda İslâmlaştırmak suretiyle yaşatmaya çalıştıklarını göstermektedir.

Türkler'in Anadolu'ya yerleşmeye başladığı XI. yüzyıldan itibaren buradaki bazı dağlar ve yüksek tepeler de dağ kültüne konu olmuş, buraları tıpkı Orta Asya'da iken olduğu gibi, ancak bu defa İslâmî bir görünüm altında mübarek mekânlar olarak telakkî edilmiş, özellikle Bektaşî ve Alevî zümreler tarafından büyük bir önemle takdis edilmeye başlanmıştır.

Bu takdis olayı, yine Türkler arasında çok köklü bir inanç olan atalar kültü sayesinde âdeta halk Müslümanlığının temel haline gelmiş bulunan evliya kültü ile birleşerek sürdürülmüş ve halen de

aynı kuvvette devam ettirilmektedir. Bunun sonucunda, İslâmî inanç ve geleneklere göre normal olarak defin için kullanılmayan dağ ve tepe başları yüzyıllar boyunca Anadolu'da halkın takdis ettiği, kimliği meçhul evliya mezar veya türbeleriyle donatılmıştır. Bu konuda yapılan araştırmalarda, çok defa buralardaki mezarlarda gerçek bir şahsiyetin gömülü bulunmadığı, dolayısıyla dağ ve tepelerde mevcut olduğuna inanılan üstün güç veya ruhların evliya şeklinde şahıslandırıldığı sonucuna varılmıştır. Hatta bu tür evliyalı veya yatırlı dağ ve tepelerle ilgili inançların bir kısmının Türk öncesi Anadolu inançlarından intikal ettiği de düşünülebilir.

Eski Türkler'deki bu dağ kültüyle ilgili inançlar evliya menkıbeleri, destanlar ve efsaneler gibi şifahî kültür ürünlerine de yansımış, zamanla yazıya geçirilen bu ürünlerde dağ kültürleriyle ilgili motifler açık bir şekilde yer almıştır. *Kitâb-ı Dede Korkut, Dânişmendnâme*, muhtelif evliya menâkıbnâmeleri, *Köroğlu Destanı, Aşık Garip, Aşık Kerem* gibi halk hikâyeleri bu örnekler arasında sayılabilir.

BİBLİYOGRAFYA :

- Dîvânü lügâti't-Türk*, III, 279; *Das Vilâyet-name des Hâdschim Sultan* (nşr. Rudolf Tschudi), Berlin 1914, s. 54-55, 76, 82-83; *Vilâyet-nâme-i Seyyid Ali Sultân*, Ankara-Adnan Ötügen İl Halk Ktp., nr. 1189, s. 29; Pertev Naili Boratav, *Köroğlu Destanı*, İstanbul 1931, s. 88; *Manâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Veli 'Vilâyet-nâme'* (haz. Abdülbâki Gölpinarlı), İstanbul 1958, s. 28; U. Harva, *Les Représentations Religieuses Chez les Peuples Altaïques*, Paris 1959, s. 44-46; *La Geste de Melik Dânişmend* (nşr. I. Mélikoff), Paris 1960, II, 163; *Dede Korkut Kitabı* (nşr. Muhtarrem Ergin), Ankara 1964, II, 53, 55, 57; Jean-Paul Roux, *Faune et Flore Sacrées dans la Société Altaïques*, Paris 1968, s. 165; M. Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Ankara 1970, s. 75-76; Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara 1972, s. 5, 9, 48-50, 52-54, 129, 130; a.mlf., "Türk Boylarında Dağ, Ağaç ve Pınar Kültü", *Reşid Rahmeti Arat İçin*, Ankara 1966, s. 272-277; W. Barthold, "Türkler'de ve Moğollar'da Defin Merasimi Meselesine Dair" (trc. Abdülkadir İnan), *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara 1968, s. 374; A. V. Anohin, "Altay Şamanlığına Ait Maddeler" (trc. Abdülkadir İnan), a.e., s. 416-417; G. Tucci - W. Heissig, *Les Religions du Tibet et de la Mongolie*, Paris 1973, s. 470-471; Hikmet Tanyu, *Dinler Tarihi Araştırmaları*, Ankara 1973, s. 63-64, 69-70; J. Chevalier - A. Geheerbrant, "Montagne", *Dictionnaire des Symboles*, Paris 1974, s. 645-649; M. Eliade, *Traité d'Histoire des Religions*, Paris 1975; Mahmut Rışvanoğlu, *Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm*, İstanbul 1978, s. 159-160; M. Bazin, "Le culte des arbres et des montagnes dans le Tales", *Quand le Crible Était Dans la Paille...* (Hommage a P. N. Boratav), Paris 1978.

